

AN EXAMINATION OVER JOURNAL OF DİRİLİK

Huseyn AHMADOV

h-ahmedov1989@yandex.com

Abstract

Journal *Dirilik*, began its publishing life on 16 September of 1914, in Azerbaijan. Its licensee was Abulfezl Mütellibzâde and its editor-in-chief was Ali Abbas Müznib. The journal that was published in total 26 issues ceased its production in 1 August 1916. However in its printing house, journal “Baba-i Emir” began to be published by the same licensee and editor.

Some of the most important writers of the journal are Ali Abbas Muznib, Mehmet Emin Resulzâde, Emin Abid, Abdulhaluk Cenneti. In addition to these, Cafer Cabbarlı and Aliaga Vahid frequently published their satiric poems in their first periods of their literary Works.

Poets of the journal, discussed problems such as literature, culture, architecture, history, policy and economy, by closely following the developments in the world. National consciousness was also one of the most important subjects treated in the journal. That the name of the journal was *Dirilik* was because it aimed to serve to raise the awareness of the national will. In this respect, the magazine articles that Mehmed Emin Resulzâde severally wrote are very important.

Key Words: *Azerbaijan, I. World War, Press, Dirilik, Journal, Ali Abbas Muznib.*

DİRİLİK DERGİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Özet

Dirilik dergisi 16 Eylül 1914 tarihinde Azerbaycan’da yayın hayatına başlamıştır. Muharriri Ali Abbas Müznib, imtiyaz sahibi ise Abulfezl Mütellibzâde’dir. Toplam 26 sayı çıkan dergi 1 Ağustos 1916 yılında faaliyetine son vermiş, matbaasında ise aynı muharrir ve imtiyaz sahibinin daha önce çıkarmaya başladığı *Baba-i Emir* dergisi faaliyetine devam etmiştir.

Ali Abbas Müznib, Mehmet Emin Resulzâde, Emin Abid, Abdülhaluk Cenneti gibi isimler derginin önemli yazarlarıdır. Bunun yanı sıra Cafer Cabbarlı ve Aliaga Vahid de edebî faaliyetlerinin ilk yıllarında bu dergide sık sık satirik şiirlerini yayınlamışlardır.

Dergideki yazarlar dünyadaki gelişmeleri yakından takip ederek edebiyat, kültür, mimarlık, tarih, siyaset ve ekonomiyle ilgili konuları ele almışlardır. Millî düşünce de dergide yer alan en önemli konular arasındadır. Derginin isminin *Dirilik* olması da esas amacın toplumdaki millî iradeyi uyandırmaya hizmet etmek olduğuna bir örnektir. Bu konuda özellikle Mehmet Emin Resulzâde’nin kaleme aldığı silsile yazılar çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Azerbaycan, I. Dünya Savaşı, basın, Dirilik, dergi, Ali Abbas Müznib.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, savaşın önemli figürlerinden olan Rusya İmparatorluğunun kendini de birçok noktadan etkilemiştir. Özellikle İmparatorluktaki Türk-Müslüman toplumlarında siyasî irade daha da güçlenmeye başlamıştır. Burada yaşayan halkların siyasî aydınları önce özerklik, ardından ise bazıları bağımsızlık hakkında düşünmeye başlamışlardı. Bütün bu gelişmeler Çar Rusya'sı işgalindeki Azerbaycan Türklerini de etkilemiştir.

Bu savaşta yer alan Rusya'nın içindeki Azerbaycan Türkleri, Osmanlı İmparatorluğu'na birçok konuda yardım etmişlerdi. Özellikle aydın kesim, Rus jandarmalarının ve gizli istihbaratçılarının takiplerine rağmen faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu faaliyetlerde basın organlarına ayrıca parantez açmak gerekmektedir. Savaş yıllarında birbiri ardınca yeni dergi ve gazeteler çıkmaya başlamıştır (Aşırılı, 2009: 111). Mehmet Emin Resulzâde, Mirza Bala Mehmetzâde, Üzeyir Hacıbeyli, Hasan Bey Ağayev, Tağı Şahbazî, Ömer Faik Nemanzâde, Ali Abbas Müznib, Şefika Hanım Efendizâde gibi dönemin aydınları basın hayatında önemli rol oynamıştır. Dergi ve gazetelerde çıkan yazılarda birçok konuya değinilmiş, özellikle millî düşünce ve aydınlanma ön plana çıkmıştır. Bu dönemlerde yayın hayatına başlayan basın organları arasında *Açık Söz* (1915-1918), *Besiret* (1914-1917), *Doğru Söz* (1916-1917), *İkdam* (1914-1915), *Millet* (1917-1918), *Müslümanlık* (1917), *Sovgat* (1916-1917), *Yeni İkbal* (1915-1917), *Zahmet Sedası* (1917-1919) gibi gazetelerle *Baba-i Emir* (1915-1916), *Dirilik* (1914-1916), *Kardeş Kömeyi* (1917), *Mezeli* (1914-1915; 1939) gibi dergiler örnek gösterilebilir. Yeni oluşan basın organlarının yanı sıra daha önce faaliyete başlayan bazı gazete ve dergiler de bu yıllarda çalışmalarına devam etmişlerdir.

Dirilik Dergisi Hakkında Genel Bilgi

Dirilik dergisi 16 Eylül 1914 yılından itibaren faaliyete başlamıştır. On beş günde bir çıkacağıyla ilgili bilgi verilse de düzenli olarak belirtilen periyotta çıkmamıştır (Mehmetzâde, 1922:31). Derginin muharriri Ali Abbas Müznib, imtiyaz sahibi ise Abulfezl Mütellibzâde'dir. Toplam 26 sayısı çıkan derginin yayın şartlarıyla ilgili birinci sayının kapak

sayfasında şöyle bilgi verilmiştir: “*Türk İslâm Tarihine, sanâyi’-i nefise, san’at-ı mi’mâriyye, meşhûr kahramanların, şâir ve şâirelerin terâcim-i ahvâline dair yazılar sene-i meâl-i memnûniye derc edilecektir.*” (S.1, s.1) Ayrıca ilk sayıda derginin edebî, fennî, ahlakî, iktisadî, tarihî ve siyasî Türk dergisi olduğu belirtilmiştir.

Derginin faaliyete başlama amacı dünyadaki kültürel, tarihî, siyasî vb. önemli konuları ele almak olmuştur. Bu ilk sayıda yer alan “*Maksadımız*” başlıklı makalede de açık şekilde beyan edilmiştir. Makalede bütün dünyada önceden hedeflenen bir maksat için hayata geçen her bir şeyin başarı olduğu söylenmiş ve bununla ilgili örnekler verilmiştir:

“Cenâp-ı Hakkın Âdem evladına bahşettiği akıl ü şuûr sâyesinde herkes bir meslek ve maksat takip eder. Ve herkes de öz bildiğini hatta düşündüğünü ayân-ı hakikat bilir. Onun için o yolda ona ne kadar mecâzât ve âkabet arz olursa hamısından memnun olur. Çünkü herkes öz maksadının fedâîsidir.

Cihan mülkünde maksat; kudret-i erbab-ı himmettir.

Hamiyyet-mend olan eşhas için namus gayrettir.

Yolunda kastinin her kim türâb-ı tîregirse,

O mensup olduğu kavme bihakşan-ı şerâfettir.

Bu gün tarih-i ilme bakılsa ibtidâ’dan intihâ’ya kadar serâser erbab-ı maksadıyla dolu olduğu görülür. Zîrâ bu kadar nebîler, velîler, vasîler, kitab-ı semâvîler, azîm âbideler, mühim eserler, muhteşem ma’bedler, mutantan saraylar âli ehamlar, kıymetli kitapların hamusu bir maksadın mahsulüdür.

Azimene-i kable’t-tarih (yani tarihten önceki zamanlar)’dan bu âna kadar artık zahmet ve tükenmez eziyetler ile bina edilen istihkâmlar, köprüler, tâk-ı zaferler, ve su kemerleri tamamıyla bir mesleğin neticesidir.

Mısır’daki hükümdar “Müns” (1) Babil’deki “Sumer” (2) hanedânından başlarmış bu vakte kadar zuhûr olan muhârebeler, ihtilâller. İhtişâşlar ve inkılaplar, hâsılı bütün tarihçe-i vukuât-ı hamısı bir arzunun meyvesidir.” (S.1, s.2)

Derginin isminin *Dirilik* olma nedenini Mehmet Emin Resulzâde, “*Dirilik Nedir?*” adlı makalesinde açıklamaya çalışmıştır. Dirilik kelimesinin farklı kültürler tarafından nasıl algılandığını geniş bir şekilde açıklayan Resulzâde, makalenin sonunda derginin onun kendi

toplumunda ne kadar faydalı olacağından bahsetmiştir. Bu yolda da *Dirilik* dergisinin üzerine düşen vazifeyi şöyle dile getirmiştir: “*Filozoflar ve sûfîler ne derlerse desinler: dirilik, dünyanı sevmekten ve öz hukuk ve namusunu muhâfaza edebilecek kadar kuvvetli olmaktan ibarettir. İşte matbu‘âta yeni çıkan “Dirilik”de öz milleti için böyle bir dirilik arzu eder.*” (S.1, s.4)

Ali Abbas Müznib ve Abulfezl Mütellibzâde tarafından çıkarılan dergi, yayın faaliyetlerine 26. sayısında son vermiştir. 1 Ağustos 1916 yılında son sayısı yayımlanan derginin matbu organında *Baba-i Emir* faaliyetine devam etmiştir.

Azerbaycan Basımındaki Yeri

Ali Abbas Müznib, 1913 yılında Sibirya sürgününden geri döndükten sonra siyasî faaliyetine yeniden devam etmiş ve ilk önemli işlerinden birisi *Dirilik* dergisini çıkarmak olmuştur. Azerbaycan matbuatının irtica yılları olarak adlandırılan dönemlerde (1913-1916) basın organlarının bir kısmı daha çok liberal bir çizgide olmuş ve Çar hükümetinin baskısından dolayı siyasî yazılara daha az yer verilmiştir (Rüstəmov, 1993: 40). Gazete ve dergilerin bir kısmı ise hükümete karşı açık şekilde muhalif olmuştur. Bu tip basın organlarının ise ömrü pek uzun olmamış, çeşitli nedenlerden dolayı kapatılmıştır.

Böyle karışık bir siyasî dönemde çıkmaya başlayan derginin genel çizgisi Türkçülük ve İslamcılık olmuştur (Tahirqızı, 2014: 11). Derginin çizdiği bu yol daha sonra çıkmaya başlayan diğer basın organlarını da etkilemiştir. Bu nedenle dergi, Sovyet rejimi tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Başta Mehmet Emin Resulzâde olmakla birlikte, yazarların büyük bir kısmı muhacir hayatına mecbur bırakılmışlardır. Derginin başmuharriri de 1937 yılında Sibirya’ya sürgüne gönderilmiş ve orada vefat etmiştir (Müznib, 2006: 16).

Sovyet döneminin araştırmacıları Azerbaycan basın tarihinden bahsederken bu dergi üzerinde çok fazla durmamışlardır. *Açık Söz*, *Yeni Fiyuzat* ve diğer basın organlarıyla birlikte *Dirilik*’i de “burjuva ve milliyetçilikle” suçlamışlardır (Cəlal- Hüseyinov, 1982: 69).

Derginin Yazarları

Siyasî ilişkilerin karışık olduğu bir dönemde çıkan “*Dirilik*”te dönemin birçok önemli aydını sık sık yazılar kaleme almıştır. Dergide belirli periyotlarla yazanlar arasında Ali Abbas Müznib, Mehmet Emin Resulzâde, Emin Abid Mütellibzâde, Abdulhalik Gaffarzâde, Abdulvahap Seyidzengerî, Alipaşa Hüseyinzâde (Sebur), Mikayıl Seydî gösterilebilir. Bunun

yanı sıra Aliğa Vahit, Cafer Cabbarlı, Hacı Ali Nardaranî, Mirmahmut Aleskerzâde, Şefika Hanım Efendizâde gibi şair ve yazarlarda dergide zaman zaman yazıları yayımlanan isimlerdir.

Mehmet Emin Resulzâde, derginin ilk sayısından itibaren önemli makaleler kaleme almıştır. Seri şeklinde çıkan makalelerine “*Dirilik Nedir?*” ve “*Millî Dirilik*” örnek gösterilebilir. Resulzâde, siyasî yazıların yanı sıra dergide edebî yazılara ve tercümelere de yer vermiştir. Örneğin Rus yazar ve şairi Mihail Lermontov’un “*İsmail Bey*” eserini Azerbaycan Türkçesiyle tefrika etmiştir.

Dirilik’in başmuharrirliğini yapan Ali Abbas Müznib, derginin her sayısında birden fazla yazılar yazmıştır. Bunlar arasında siyasî makaleler, hikâyeler ve şiirler yer almıştır. Ekim devriminden önce artık tecrübeli bir muharrir olan Müznib, bu dergide faaliyet gösterene kadar *Zenbur*, *Molla Nasrettin*, *İkbal*, *Taze Hayat*, *İttifak* vb. matbu organlarında yazılar kaleme almıştır (Məmmədli, 1977: 12). Dergide daha çok edebî eserler yazan Müznib, büyük kısmı manzum olan bu eserlerinde toplumsal ve bireysel temaları tercih etmiştir. Şairin konusu aşk olan gazellerinin yanı sıra topluma yönelik satirik şiirleri de vardır. Bunlardan biri de “*Tavsiye*” adlı şiiridir:

Ömrünü yaltak ile ey yalak! Etme telef.
Er kişi daim çalış eslâfa ol şanlı halef.
İzzet-i nefse riâyet-i kabl var ise gayretin!
Yoksa yaltaklık sana bahş eylemez azv-ı şeref.
Vakf-ı evkât et hemişe sen refâh-ı merdüme;
Vezne-i halk Allaha olma hırsla engel-i kelef. (S.8, s.113)

Derginin önemli isimlerinden bir diğeri Abdulhaluk Gafarzâde’dir. *Cenneti* mahlasıyla eserler kaleme alan şair, daha çok aruz veznini kullanmıştır. *Dirilik* dergisinin dışında şairin şiirleri *Fiyuzat*, *Tekâmül*, *İrşat*, *Taze Hayat*, *İkbal*, *Baba-i Emir*, *Azerbaycan*, *Mektep*, *Maarif* ve *Medeniyet* vb. matbu organlarda çıkmıştır (Qəribli, 2015:3). Eserlerini genellikle din, ahlâk ve vatanseverlik konularında yazan Cennetî, *Dirilik*’te de benzer içerikte çalışmalara imza atmıştır (Erol, 2007: 54). Şairin *Dirilik*’te yayımlanan “*Vatan*” adlı şiirinde millî duygular ön plana çıkmıştır. Derginin ruhuna uygun olan bu şiirde vatan, şairin dilinde şöyle anlatılmaktadır:

Zâhid! Deme, dünya ne senindir, ne benimdir.

Bu tûde-i gabra vatanımdır, vatanımdır!

Vermem vatanın beydakını düşmana hergiz;

Bir âhen-i sancak benim âhır, kefenimdir (S.2, s.17)

Dergide yazıları çıkan tecrübeli yazarların yanı sıra ileride Azerbaycan edebiyatının önemli ediplerinden olacak olan Cafer Cabbarlı ve Aliğa Vahit gibi isimler de *Dirilik*'te faaliyet göstermişlerdir. Sonraki edebî faaliyetlerinde farklı türlerde de eserler veren her iki şair, bu dergide kaleme aldıkları şiirlerde daha çok aşk konulu eserlere yer vermişlerdir.

***Dirilik* Dergisinin Dış Görünüşü ve İçerisinde Yer Alan Resimler**

Şekil özellikleri standart olan derginin sonraki sayılarında çok az değişiklik yapılmıştır. Kapak sayfasının ortasında derginin ismi yer almıştır. Yukarıda sol tarafta muharririn ismi, sağ tarafta ise imtiyaz sahibinin ismi verilmiştir. Derginin ilk sayısının kapak kısmında vizyonu açıklanmış ve içinde yer alacak konular hakkında bilgi verilmiştir. Zaman zaman bazı sayılarda yeniden bu bilgi okuyucuya aktarılmıştır.

Derginin sayısı, takvimi ve fiyatı aynı sırada, çerçevenin içinde verilmiştir. Sağdan sola doğru ilk önce sayı numarası, ardından Farsça haftanın günü ve Hicri tarihi gösterilmiştir. Ortada derginin fiyatı belirtilmiş, solda ise derginin çıktığı Miladi tarihe yer verilmiştir. Bazı sayıların kapağında içindekiler kısmı olsa da diğer sayılarda bunu görmek mümkün değildir. Sayfa numaraları ise ilk sayıdan başlayarak son sayıya kadar devam etmiştir. Dergi toplam olarak 334 sayfadır.

Konulara uygun olarak dergide daha çok siyasî, mimarî, tarihî ve edebî içerikli resimlere yer verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili resimler sık sık kapak sayfasında yer almıştır. Buna 2. sayının kapak sayfasında yer alan resim örnek gösterilebilir. Burada "savaşta Avusturyalılar tarafından yapılan bombardımanlardan arda kalan Belgrat'ın fotoğraflarına ve savaş sırasında Türklerin Filistin'den Mısır sınırına geçtiğini gösteren resimlere rast gelinmektedir. Benzer konularla dikkat çeken resimlerden biri de dünyanın o dönemki en büyük savaş gemisinin fotoğrafıdır.

Mimarlıkla ilgili resimlere dergide sık sık yer verilmiştir. Kapakta yerli mimarilerin yanı sıra Doğu mimarisinin resimlerine değer verilmiş ve derginin içinde bu mimarilerle ilgili geniş makaleler kaleme alınmıştır. Resimler arasında Kâbe, Hz. İmam Rıza'nın mezarı, Ayasofya gibi önemli yapılara rast gelinmektedir.

Çoğunlukla edebî yazılara yer verilen dergide bu konuyla ilgili resimlere de sıkça rastlanılmaktadır. Derginin içindeki konuyla ilgili makalelerin yanı sıra kapak resimlerinde de ünlü ediplerin fotoğraflarına ve resimlerine yer verilmiştir. Bunlar arasında derginin 22 Mart 1916 yılında kapak sayfasında yer alan Haşim Bey Vezirof'un resmi örnek gösterilebilir. Derginin bu sayısında, yazarın vefatına ilişkin taziye yazılarına da yer verilmiştir. Bunun yanı sıra, derginin 1 Şubat 1915 tarihinde çıkan sayısında Gürcü ulusal harekâtının lideri, Şair Akaki Tsereteli'nin vefatı dolayısıyla fotoğrafı kapak sayfasına yerleştirilmiştir.

Dergide dikkat çeken bir diğer önemli özellik, tarihî şahsiyetlerin resimlerine/fotoğraflarına sıklıkla yer vermiş olmasıdır. Nadir Şah, Şah Abbas, Emir Timur, Ahmet Şah gibi önemli şahsiyetlerin tercüme-i halleri anlatılmış ve bunun yanı sıra fotoğrafları/resimleri de okuyuculara sunulmuştur.

İlk Sayıda Yer Alan Konular

16 Eylül 1914 tarihinde yayın faaliyetine başlayan derginin ilk sayısında Ali Abbas Müznib, Mehmet Emin Resulzâde, Abdülhaluk Cenneti ve Âbid Mütellibzâde şiir ve makaleler yazmışlardır. Derginin kapak sayfasında Ali Abbas Müznib'in ve Abdülhaluk Cenneti'nin "*Edebiyat*" başlığı altında şiirlerine yer verilmiştir. Bir sonraki sayfa da ise "*Maksadımız*" başlığı altında Ali Abbas Müznib'in makalesi vardır. Burada yazar, derginin çıkma amacından geniş bir şekilde bahsetmiştir. Bu makalenin ardından "*Dirilik Nedir?*" başlığı adı altında Mehmet Emin Resulzâde'nin çok önemli yazısı dergide derç edilmiştir. "*Dirilik Nedir?*" adlı makalede yazar, millî birlik ve kimlik üzerinde geniş bir şekilde durmuştur.

Derginin yayın hayatına başlama tarihi İsmail Bey Gaspıralı'nın vefatıyla hemen hemen aynı tarihe denk gelmiştir. Bundan dolayı ilk sayıda Gaspıralı'yla ilgili iki yazı kaleme alınmıştır. Bunlardan ilki İsmail Bey'in hayatı ve faaliyetinden bahseden "*Teracim-i Ahval*" başlıklı yazıdır. Yazının sonunda makalenin *Türk Yurdu* mecmuasından alındığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra makalenin içine İsmail Bey Gaspıralı'nın büyük boyutta fotoğrafı da yerleştirilmiştir.

İsmail Bey Gaspıralı'yla ilgili ikinci yazıysa Ali Abbas Müznib tarafından kaleme alınan "*Sevgili Atamız İsmail Bey*" başlıklı şiirdir. Şair, İsmail Bey'in vefatından duyduğu derin hüznü bu şiirine yansıtmış ve kendi duygularını şöyle dile getirmiştir:

“Kopup Türklük cihânında bu gün bir hevl-i heşrasa!
 Çekilmiş sanki dâra zulm eliyle Hazret-i İsâ
 Koyup baş secde-i hâke bu gün bir ümmet-i nâcî,
 Cemâl-i hakkı toprakta görüpmüş Hazret-i Mûsâ
 Özün gittinse de gitmez kulağımızdan güzel savtın
 Silinmez kalbimizden hizmetin, hem mihnet-i fevtin
 Nazarlardan kesilmez makberin, sandûka-i türben.
 Bütün bu, kubbe fîrûze renktir, çünkü tabutun,
 Emin ol, fevtine erban-ı nâsût ağlamaz yalnız
 Yanar, ağlar gamında bence hep erbâb-ı lâhutun” (S.1, s.7).

“Kafkasya Tarihi” başlıklı makalede ise Türk nüfusunun Kafkas coğrafyasına yerleşmesinden bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra makalede Kafkasya’da yaşayan diğer milletlerle ilgili de kısa bilgi verilmiştir. Makalenin sonunda da burada yaşayan Türklerin dili Tatarların diliyle karşılaştırılmıştır.

Bu yazının ardından “Yangın” başlığı altında şiire yer verilmiştir. Dörtlük şeklinde olan şiire sayının diğer bölümlerinde rastlanmaktadır. Bu dörtlüğün ardından Abdülhaluk Cenneti’nin “Kalem” başlığı altında şiiri dergide yer almıştır.

Sayının en önemli yazılarından biri de yazarı gösterilmeyen “Meşhur Hanımlar” başlıklı makaledir. Bu başlıkta yazılan makalelere derginin diğer sayılarında da yer verilmiştir. Makalede Orta Çağ döneminde Müslüman âleminde önemli faaliyetlerde bulunan kadınlardan bahsedilmiştir. Haklarında kısa bilgi verilen kadınların, edebiyat ve bilim sahasındaki yerlerine daha çok vurgu yapılmıştır.

Derginin araştırma alanlarından biri olan tarih kısmına, “Tatar Tarihi” başlıklı makaleyle devam edilmiştir. Sonraki sayılarda da yer verilecek bu yazıda Bulgar Türklerinden bahsedilmiştir. Bulgarların tarihi, ülkeleri ve hududuna yer verilen yazıda aynı zamanda ülkenin yönetim sistemi hakkında da okuyuculara bilgi aktarılmıştır. Bu yazının ardından “Papakta Telegraf Makinesi”, “İlan Eti”, “Muhtasar Balonculuk Tarihçesi” “Seyahat-ı Cevveye Tarihçesi” başlığı altındaki yazılarda çeşitli alanlarda yapılan bilimsel çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir.

Makalelerin ardından dergide yeniden edebî yazılara yer verilmiştir. İlk önce Melik bin Edip'in "Peyda" adlı şiiri daha sonra ise Mehmet Emin Resulzâde'nin Lermontov'dan tercüme ettiği "İsmail Bey" adlı eser okuyuculara sunulmuştur. Tercümeyle aynı sayfada yer alan "Almanya'da Çalışkanlık" başlıklı küçük yazıda, Almanya'daki halkın sosyal yaşam şartlarıyla ilgili kısa bilgiler verilmiştir. Bu yazının ardından Abid Mütellibzâde tarafından "İnsaf Mahkemesi" ve "İnsaf Semeresi" adlı hikâyeler dergiye aktarılmıştır.

Derginin son sayfasında "Mütenevvia" başlıklı iki farklı konuda yazı kaleme alınmıştır. Birinci yazıda Hindistan'daki Mecusilerin farklı yaşam tarzları ve geleneklerinden bahsedilmiş olup ikinci yazıysa, köpeklerin eğitilerek harpte kullanılmasıyla ilgilidir.

Son Sayıda Yer Alan Konular

Bu sayıda, diğer sayılara göre daha az konuya yer verilmiştir. Kapak sayfasında İran hükümdarı Nadir Şah'ın resmi ve mündericata yer verilmiştir. Bir sonraki sayfada ise Ali Abbas Müznib, "Teessürât" adlı siyasi mazmunlu şiirini kaleme almıştır. Şiir, Rus işgalinin ardından Bakü'yü terk eden Hüseyin Kulu Han'a ithaf edilmiştir (Müznib, 2006: 36). Yazının başında "Ulu Babamı Hatırlama" ibaresi geçer. Şair, hanın ülkeden gidişini hüznü bir şekilde şöyle dile getirmiştir:

"Bu derdime sen özün eyle çâre, ya Rabbi!
Yetir beni, kerem et vasl-ı yâre, ya Rabbi!
Yığılmamış bu sınık ellerim temennâdan,
Dilerken isteğimi lûtf-i hakk-ı teâlâdan.
Ucaldı nâle ü feryâd, erş-i elâdan,
Ne gördüm, ah!.. Gelir böyle ses o baladan:
Hanı gözü vatanında kalan Hüseyin Kulu Han?
Sülâlesini nazardan salan Hüseyin Kulu Han!" (S.26, s.327).

Derginin 328. sayfasından itibaren "Kâtibe-i bin Müslim" başlıklı geniş makaleye yer verilmiştir. "Meşâhir-i İslam"dan götürülen yazıda İslam âleminin ünlü şahıslarına değinilmiştir. Yazının ardından Kudüs-i Şerif'in resmi okuyuculara sunulmuştur.

Her sayıda olduğu gibi son sayıda da edebiyat kısmına ayrıca yer verilmiştir. Burada Abdülhaluk Cennetî'nin "Kand Olmasa", Seyyid Zerger'in "Garaz" ve Arif'in¹ "Altın

¹Bu imzanın kime ait olduğu bilgisine tam olarak ulaşamamıştır.

Paçeler” adlı şiirleri dergide yer almıştır. Bu şiirler arasında Seyyid Zerger’in sosyal siyasî mazmunlu “*Garaz*” şiiri dikkat çekicidir. Şiirde şair hislerini şöyle dile getirir:

*“Yığıp sipâhını meydana pîre-zâl-ı garaz
Atup nikabı yine gösterir cemâl-i garaz.
Garaz diri, cehâletle deste-i hâme olup
Cidâle hazır olup çaldırır hevâl garaz*

Sayının sonuncu yazısı ise “*Kazan Hanlığı*” adlı makaledir. Bu yazıda Kazan Hanlığı’nın hükümdarlarıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Diğer sayılardan farklı olarak bu sayıda sonuncu yazıdan sonra reklamlara ve ilanlara yer verilmemiştir.

Reklam ve İlânlar

Derginin ilk sayılarında reklam ve ilanlar kısmına fazla yer verilmemiştir. İleriki sayılarda ise daha çok son sayfalarda reklam ve ilan kısımları vardır. Dergide yer alan reklamlar genelde yeni basın hayatına başlayan gazete ve dergilerle ilgilidir. Burada yayın organlarının ismi, adresi ve fiyatları ile ilgili bilgi verilmiştir. Reklam edilen basın organlarına *Açık Söz, Mektep, Baba-i Emir* vb. örnek gösterilebilir. Bunun yanı sıra yurtdışında basılan dergi ve gazetelerle de ilgili bilgi verilmiştir.

Türk dünyasında yaşanan gelişmeleri dikkatte takip eden dergide bu coğrafyanın basın hayatına da önem verilmiş ve Orenburg’daki *Şura, Vakit*; Kazan’daki *Rusya Sevdası, Ak Yol, Süyün Bike, An*; Semerkant’taki *Ayine* vb. çıkan yayın organları Azerbaycan okuyucusuna tanıtılmıştır.

Dergide basın organlarının yanı sıra kitap satışıyla ilgili reklamlar da yapılmıştır. Buna benzer reklamlara Ali Abbas Müznib’in yeni basılmış kitaplarının satışıyla ilgili bilgiler örnek gösterilebilir. Burada yazarın kitaplarının ismi yazılmış önünde ise fiyatları açıklanmıştır. Sonda ise kitapların satıldığı adresle ilgili okuyuculara bilgi verilmiştir (S.26, s.326). Bunun yanı sıra dergide diğer şair ve yazarların da yeni basılan kitaplarıyla ilgili reklamlara yer verilmiştir.

Dergide reklamların yanı sıra çeşitli konularda da ilânlar vardır. Bu ilânlar arasında daha çok abonelik için derginin yıllık ücretiyle ilgili bilgiler vardır. Bunun yanı sıra muharrirlerle buluşmak isteyen okuyuculara tarif edilen adresler de ilânlarda vardır. İlânlarda aynı zamanda tarih ve saat de belirtilmiştir. Çeşitli ilânların yer aldığı dergide dikkat çeken

hususlardan biri de savaştaki Müslüman askerlerinin ailelerine toplanan yardımla ilgilidir. “*Müslüman Harp-zedelerine İane*” başlığı altında yapılan kampanyanın başında İskender Veliyev bulunmuştur. Yardım kampanyasına katılanların ismi ve ödedikleri meblağ sırayla yazılmıştır (S.13, s.208). Dikkat çeken bir başka yardım amaçlı ilân ise Kars ve onun etrafındaki bölgede yaşayan insanlar için olandır. “*Kars ve Onun Etrafındaki Müslüman Harpzedelerine İane*” başlıklı ilânda parayla destek olan şahısların isimleri ve ödedikleri miktar gösterilmiştir(S.10, s.130).

İlân ve reklamların yanında derginin yazı işleri müdürlüğüne okuyuculardan ve yazarlardan gelen mektuplara yer verilmiştir. Bu tip mektuplardan biri de Yahya Memduh adlı okuyucuya aittir. Memduh, yayın hayatına yeni başlayan dergiye yazdığı tebrik mektubunda şöyle der:

“Müdür-i muhterem! Cenâbınızdan âcizane tevakki ediyorum bendenin zeyldeki tebrikini mübârek mecmûânızın bir küncünde derc buyurasınız. Tâze neşre başladığınız “Dirilik” ünvânı tahtındaki mecmûânızın birinci ve ikinci sayılarını ziyâret edip mütâlaasında bulundum. Ve mübârek olan “Dirilik” mecmûâsının isbât ve cûd ile umûm-i Müslümân birâderlerim için hoşbeht ve hemîşelik dirilik etmenizi Cenâb-ı Hüdâvend tebârek ve Teâlâ’nın dergâhında istirhâm edirem.” (S.3, s.48).

Dil

Dirilik dergisi Azerbaycan Türkçesinde neşredilmiştir. Dil bakımından XX. yüzyılın başlarında çıkan *Fiyuzat* dergisinin etkisinde kalınmıştır. Dergide kullanılan dil, günümüz Azerbaycan Türkçesinden kısmen uzaktır. Özellikle nazım türünde kaleme alınan eserlerin dili ağırdır. Burada yer alan yazılarda Farsça tamlamalara sık sık yer verilmiştir.

Derginin dili Azerbaycan Türkçesi olmakla birlikte, bazı Rusça yazılara da yer verilmiştir. Bu yazılar arasında yabancı dergi ve makalelerle ilgili verilen reklamlar örnek gösterilebilir. Bu tip reklamlarda hem Azerbaycan Türkçesi hem de Rusça kullanılmıştır. Bunun yanı sıra derginin adres bilgileri sadece Rusça verilmiştir.

***Dirilik*’te Osmanlı’yla İlgili Yazılar**

Dönemin birçok gazete ve dergisinde Osmanlı’yla ilgili konulara sık sık yer verilmiştir. *Dirilik* dergisinde de Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan gelişmelerle ilgili

bilgiler okuyuculara aktarılmıştır. Özellikle savaşla ilgili konulara daha çok yer verilmiştir. Bu tip makaleler arasında “*Türkiye İngiltere Muharebesinin Vukua Olduğu Yerler*” ve “*Türkiye İngiltere Muharebesi, Vefatlar*” örnek gösterilebilir. Bunların yanı sıra “*Türkiye Devletinin Hazinesindeki Mübarek Emanetlerin Bazıları*” başlıklı yazı da dergide yer almıştır. Bu yazıda Hz. Muhammet’e ait bazı eşyaların Türkiye’de bulunmasıyla ilgili okuyuculara bilgi verilir.

Dergide aynı zamanda Osmanlı edebiyatıyla ilgili yazılar da dikkat çekmektedir, okuyucular için Türk edebiyatının önemli şairlerinden şiir örnekleri verilmiştir. Tevfik Fikret’in “*Valide*” şiiri bunlardan biridir (S.12, s.183).

Osmanlı’yla ilgi dergide dikkat çeken yazılardan biri de 16. sayıda çıkan “*İstanbul*” başlıklı yazıdır. Sayının kapak sayfasında İstanbul’un resmi yer almıştır. Makalede ise İstanbul’un tarihiyle ilgili geniş bilgiler verilmiştir.

Ayrıca dergide, Türkiye’yle ilgili resimler ve fotoğraflar da sık sık kullanılmıştır. Bu tip resimler arasında mimarî yapıtlar ve şehirler hakkında bilgi dikkat çeker.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sırasında yayın hayatına başlayan *Dirilik* dergisinde çeşitli konulara yer verilmiştir. Derginin amacı, Çar Rusya’sının müstemlekesi olan Azerbaycan’da halkın millî şuurunu uyandırmak olmuştur. Bu amaçla derginin ismi özel olarak “*Dirilik*” diye seçilmiştir. “*Dirilik Nedir?*” başlıklı art arda çıkan yazılarda millî kimlik, hürriyet ve vatan sevgisinin önemine vurgu yapılmıştır.

Dergide siyasî hayata yeni başlamış yazarların yanı sıra millî mücadeleye daha önceden başlayan yazarlar da yer almışlardır. Bu yazarlar arasında Mehmet Emin Resulzâde, Ali Abbas Müznib ve Emin Abid Mütellibzâde ön plana çıkmıştır. Adı geçen yazarlar, dergide yer alan makalelerinde Rus emperyalizmine karşı mücadelelerini açık şekilde dile getirmişlerdir.

Siyasi yazıların yanı sıra dergide edebî, tarihî ve kültürel konuları ele alan yazılar da yer almıştır. Edebiyatla ilgili kısımda daha çok Ali Abbas Müznib’le Abdülhaluk Gafarzâde ön plana çıkmıştır. Azerbaycan Millî Romantizminin etkisinde kalan şairler, dergideki eserlerini daha çok millî ruhta kaleme almışlardır. Tarih ve kültürle ilgili yazılarda ise

Azerbaycan da dâhil olmakla Türk Dünyası, Doğu ve Batı toplumları hakkında bilgiler verilmiştir.

Azerbaycan basım tarihinde önemli bir yere sahip olan *Dirilik* dergisi içinde önemli bilgileri barındırmaktadır. Zorlu bir dönemde çıkmasına rağmen cesurca davranarak Türkçülük fikirlerini açık şekilde ifade eden dergi, toplumun aydınlanmasında ve mücadelecî ruhun oluşmasında önemli hizmetleri olmuştur.

KAYNAKÇA

Aşırılı, Akif (2009), *Azərbaycan Mətbuatı Tarixi (1875-1920)*, Elm və Təhsil, Bakı.

Rüstəmov, Solmaz (1993), *Azərbaycan Dövri Mətbuatı 1875-1990 Bibliografiya (Ərəb Əlifbası ilə Saxlanılmış Nüsxələr Əsasında)*, Azərneşr, Bakı.

Tahirqızı, Ülviyyə (2014), *Millətçi Naşir və Jurnalist Əliabbas Müznib*, Xalq Cəbhəsi Qəzeti, 30 Oktyabr, Bakı.

Cəlal, Mir-Hüseynov, Firudun (1982), *XX Əsr Azərbaycan Ədəbiyyatı*, Maarif Nəşriyyatı, Bakı.

Məmmədli, Qulam (1977), *İmzalar*, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı.

Qəribli, İslam (2015), *Əbdülxalq Cənnəti (1855-1931)*, Kredo Qəzeti, 14 Avqust, Bakı.

Erol, Ali (2007), *Azərbaycan Şiirində Romantizm (1905-1917)*, Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları No:53, İzmir.

Müznib, Əliabbas (2006), *Seçilmiş Əsərləri*, Şərq-Qərb, Bakı.

Mehmetzâde, Mirza Bala (1922), *Azərbaycan Türk Matbuatı*, Azərbaycan Halk Təsərifat Şurası Poligraf Şurası Nəşriyyatı, Birinci Hükümet Matbası, Bakı.

